

ДВЕ ДОСТОЈНЕ СИНТЕЗЕ

(Горан Максимовић, *Књижевни свијет Бранислава Нушића*, Нови Сад: Православна реч, 2024; Горан Максимовић, *Домановићев смијех: књижевна студија*, Ниш: Ревнитељ, 2024)

У науци о књижевности независно од националних, регионалних или светских граница, ретки су примери да проучавалац ове области успе да у једној години читалачкој публици представи најзначајније ауторе једног књижевног периода кроз две, квантитетом и визуелно различите, а квалитетом подједнако значајне синтезе.¹ Крај 2024. године, на ретку срећу ове врсте, можемо сумирати констатацијом да су научној, стручној и најширој јавности представљене студије о делу Бранислава Нушића и Радоја Домановића које су у сваком (и најширем) смислу синтезе: досадашњих књижевноисторијских истраживања проф. др Горана Максимовића у области српске књижевности 19. и 20. века, књижевнотеоријских разматрања хумора независно од жанрова комедије, књижевнокритичких и антологичарских проучавања дела најзначајнијег комедиографа и сатиричара српске књижевности², перманентних истраживачких делатности које су и овога пута резултовале осветљавањем непознатих биографских и библиографских чињеница писаца о којима, наизглед, знамо све. Поред тога што нас враћају *исходишћу* српске комедије и сатире, две монографије проф. др Горана Максимовића нас својим поступком враћају истраживању у оном изворном значењу речи – посвећеном, континуираном, откривалачком које, овако практиковано, младог проучаваоца може водити јединим исправним научним путем синтезе. Сумирајући прву суму значаја ових монографија, истичемо да нам оне, свима, без дистинкција у погледу читалачких категорија, истоветно (по)казују *како* треба приступати књижевности у циљу њеног *поимања*.

Иако се значај прве од поменутих монографија – *Књижевној свијети Бранислава Нушића* (Нови Сад: Православна реч, 2024) не само искристалисао низом књижевних трибина и других књижевних програма на којима је аутор, проф. др Горан Максимовић, учествовао у Србији и региону поводом ове књиге, али и сходно једном од њених повода – стотину шездесет година од рођења Бранислава Нушића, већ и осветлио престижном наградом 67. Међународног београдског сајма књига,

1 Не треба пренебрегнути податак да је 2024. године проф. др Горан Максимовић допринео и књижевноисторијском синтезом *Гласови из прошлости* (Ниш: НКЦ) као својеврсном сумом њему подједнако значајног аспекта истраживања скрајнутих или заборављених писаца српске књижевности. Сходно природи саме студије и недостатка простора да јој у овом тексту посветимо значајну пажњу, осврт на њу донећемо у засебном тексту.

2 У контексту богатог библиографског опуса проф. др Горана Максимовића, важно је поменути једну од његових најновијих активности која се не тиче само дела Бранислава Нушића, већ и тежње овог проучаваоца ка синтези: Максимовић је покретач и уредник едиције „Канон” издавачке куће „Сцено принт” у Нишу, у чијем је првом колу објављено приређено издање Нушићеве *Аутиобиографије*. Поменута едиција је награђена на Нишком сајму књига повељом „Иницијал” за „дело које афирмише књигу у ужем и ширем смислу”.

изнова ћемо заронити у њен вербално-визуелни садржај како бисмо дотакли сваки кутак ове *кайиџијалне монографије*.³ Напомињено да је овакав редослед нашег приступа Максимовићевим монографијама (од нушићевске ка домановићевској) искључиво хронолошког карактера.

Монографија *Књижевни свијет Бранислава Нушића* садржи две стотине двадесет два визуелна прилога који доприносе читаочевом увиду у простор и време у коме се Нушић обликовао као личност и као писац, али и у генезу саме Нушићеве личности и њене рецепције у свом времену јер су подаци које доноси проф. др Горан Максимовић праћени фотографијама дечака Алкибијада, младића Бранислава, писца Нушића, цртежа и карикатура Нушићеве списатељске личности. Нушић је путем визуелних прилога (највише фотографија, потом цртежа и плаката) сразмерно приказан у породичном, друштвено-политичком и културно-историјском окружењу. Приступање овој монографији с визуелног аспекта је јединствено и до сада непојмљиво искуство поступног *хронојойској* задирања и ступњевитог силаска у дух једног времена, у јавну у приватну сферу Нушићеве личности и његових савременика. У домену специфичности ове монографије у односу на остале студије о Нушићу и остале монографије професора Максимовића, издвајамо и додатак *Divina Comedia*, текст који је Максимовић сачинио и драматизовао по мотивима хумористичке прозе Бранислава Нушића, односно хумористичко-сатиричких приповедака „*Divina Comedia*”, „Храм Светог Луке у Ровцима”, „Протини савети” и др. Ово је друго објављивање текста; иницијално, Максимовићева *Divina Comedia* је објављена у *Српском њрепеду* (год. 2, бр. 5) 2019. године, а написана чак деценију пре (2008). Овим сегментима монографије изнова се потврђује прегалаштво Горана Максимовића у истраживању Нушићевог дела (подсетимо се, за потребе израде ове монографије аутор је истраживао фондове Архива Србије, Позоришног музеја Србије, „Легата Гите Предић Нушић”, у сарадњи са низом установа културе и појединцима из Србије и региона (највише Македоније) који су допринели укупној визуелној слици Нушићевог доба у овој монографији. О опсегу монографије и опсежности њеног формирања сведочи и регистар који броји више од шест стотина педесет имена Нушићевих савременика, сарадника, пријатеља, потоњих проучаваца и др.

Текстуални део монографије чине *расправе* као наджанр огледа и студија (у односу на ово дело мањег обима); уједно, концепт расправе у овој монографији имплицира перманентно (пре)осмишљавање места Бранислава Нушића у историји двадесетовековне и нама савремене књижевности кроз допринос, утицаје и надасве универзалност; ово је један од најкомплекснијих послова „на међи” историје књижевности и књижевне критике. Насловном корицом за коју је изабран „позлаћен” портрет Бранислава Нушића – цртеж Марка Мурата и првом страном монографије на којој је Коњеводова карикатура, читалачка пажња је усмерена ка средишњем проблему ове монографије – рецепцији дела Бранислава Нушића у

3 Синтагма *кайиџијална монографија* је неизоставна одредница описа дела *Књижевни свијет Бранислава Нушића* од сајта издавача до научних и стручних страница на којима је представљена. Уз апсолутно слагање са наведеном констатацијом, додајемо да је капиталност ознака не само у вези са досадашњим истраживањима Нушићевог дела у историји српске књижевности, већ и у опусу самог аутора, Горана Максимовића.

свим временима и универзалности његовог значења и значаја. Овај аспект се разматра кроз седам већих одељака монографије, двоструко хронолошки: аутор монографије најпре појашњава спољашње (друштвено-историјске и књижевно-историјске) чиниоце Нушићевог стваралачког процеса, трагајући за извориштем његове заинтересованости за политичке теме након чега се књижевнокритички усмерава ка укупном Нушићевом опусу од највреднијег дела (уједно и жанра, комедије) ка мање познатим, али нипошто мање важним путописима, „ситним списима” и уџбеничким делима (реторици) Бранислава Нушића. Текстуални део монографије представља синтезу ауторових вишедеценијских (1990–2024) истраживања дела Бранислава Нушића која су се даље продубљивала магистарским радом *Бранислав Нушић као њриповједач* (1993), докторском дисертацијом *Тийови смијеха у српској умјетничкој њрози 19. вијека* (1997) и десетинама огледа (до 2024).

Од првог одељка, „Нушић у хронолошкој пројекцији”, аутор истиче несвакидашњу књижевну разноврсност Бранислава Нушића која га у односу на ретке примере такве врсте издваја „*сјособношћу* књижевне разноврсности”, односно подједнаким умећем уобличавања фикционалног света кроз сва три рода, и најмање петнаест књижевних и публицистичких врста са, ако не подједнаком, свакако не незанемарљивом вредношћу дела укупног опуса. Као што је антиципирано уводним одељком, Нушић ће у наставку монографије бити представљен као комедиограф и драмски писац, ратни приповедач и сатирични фељтониста, романописац (за младе и одрасле), песник и сатиричар, као писац хумористичко-сатиричних прича, хроничар старог Београда, сведок и мемоариста Великог рата, као етнограф и путописац, беседник, аутор уџбеника, фељтониста (опширније в. на странама 8–52). У овом одељку налазимо и важан закључак, али и значајно усмерење за пут сагледавања Нушићевог дела, који несумњиво води ка разумевању његове постојаности у односу на књижевно-историјске мене: Максимовић Нушића одређује као „предводника и узора свог бурног времена” (8) који се, вероватно свестан своје стваралачке и укупне личности, подједнако јасно и реско обраћао младима и одраслима, односно читалачкој публици без разлике. Нушићево умеће разумевања допринело је успешности и трајности његове књижевне комуникације; у вези са тим, професор Максимовић је на једном од (у овом тренутку хронолошки последњих) предавања о Нушићу у родној Фочи истакао да је „Нушић аналитички препознавао мане свога времена, људи и проблема моралних оквира”, али да су, нажалост, „Срби остали глуви на Нушићеве поруке”.⁴ У овом поглављу читалац се и вербално, и визуелно – листањем „породичног албума” упознаје са Нушићевим одрастањем и сазревањем његове стваралачке личности. Оваквим контекстуалним приступом у погледу Нушићевог позиционирања у свом, али и репозиционирања у нашем времену, аутор монографије устврђује да су „Нушићева личност и његово дјело, актуелно и уметнички живо на готово исти начин, или можда чак више од тога, како је то било за пишчевог живота и у времену настанка појединих дјела” (41). Аутор је и у овом уводном делу донео хронологију изведби Нушићевих дела у позориштима и филмском свету широм Србије и региона, као и његов књижевни живот кроз сабрана, изабрана и научна дела о његовом раду (од првих приказа и

4 Нав. према: <https://foca-24.info/vijest/3270/srbi-ostali-gluvi-na-nusiceve-pouke> (10. 2. 2025).

огледа, преко првих доктората и надаље).

Поглавље посвећено политичким темама у Нушићевом делу такође је синтетичког карактера јер се управо кроз овај проблем сагледава (сраз)мера Нушићеве политичке и стваралачке личности у књижевном процесу и деловању. Аутор прати генезу Нушићеве критике друштва и власти од песме „Погреб два раба”, преко записа „Листићи из пожаревачког затвора” до првих комедија ове тематике (*Сумњиво лице, Проекција, Власи, Госпођа министарка, Девејстио њејнаестиа*). Све време је приметан ауторов *новоисторијски* методолошки приступ Нушићевом делу кроз „густ опис”, односно у релацији са његовим мемоарско-аутобиографским списима, новинским чланцима тога времена и др. Поглавље се завршава закључком „да је ближа истини тврдња да смо, када је ријеч о политичкој слици свијета, сви ми остали заробљени у ’Нушићевом времену’ и да смо ми Нушићеви, а не он наш ’савременик’, јер не само да нисмо успјели да превазиђемо друштвене проблеме о којима је писао у своме дјелу, него смо их још радикалније продубили у ’нашем времену’” (71). Овај закључак резултат је ауторове дубоке дијахронијске опсервације Нушићевог дела „нушићевским” оком, односно у пуном разумевању Нушићевог приступа свету кроз књижевност аргусовог ока за човекове врлине и мане које опстајавају у сваком времену, под сваком пути.

У једном од најопсежнијих одељака о комедији, аутор вишеструко типолошки разврстава Нушићева дела, доприносећи тиме, у исти мах, књижевнотеоријским и књижевноисторијским разматрањима, не изостављајући ни аспект двоstrukог вредновања Нушићевог дела унутар сопствене поетике и унутар ширег књижевноисторијског низа. У овом делу аутор наставља мапирање елемената Нушићевог стваралачког поступка (овога пута у домену имплицитне поетике) који су допринели да његово комедиографско дело превазиђе хоризонт очекивања тадашње (и сваке потоње) публике. Међу овим елементима јесте успешно и делотворно обједињавање више драмских жанрова, вешта конструкција комедиографских ситуација и њихово ефектно (*заумно*) смењивање што је последица његовог „доброг осећаја природе комедиографског текста” (85). Иако се развијао на добро утемељеној комедиографској традицији, Нушић је (као што је аутор показао већ магистарским делом) рођени хумориста, а комедија је у његовом опусу више од жанра: она је и микро и макро елемент; и ткиво, и зглоб укупног опуса. Овај одељак значајно доприноси теорији комедије и са аспекта композиције класичне и атипично-нушићевске комедије, као и тумачењем комедиографских поступака обликовања заблуделих и других комичних ликова у нушићевском драмском свету. Не пренебрегавајући пут Нушићевих комедија у трансмедијалном погледу (кроз позоришне изведбе и филмске екранизације), аутор даље интердисциплинарно тумачи функционалност адаптације Нушићевих комичких елемената у новом медијуму, односно позоришним и филмским језиком; захваљујући Нушићевом умећу стварања „неспутаног смијеха” (105), његове комедије су (у) свим временима инспиративне за адаптације. Засебан одељак монографије је посвећен малим комедиографским целинама, а овај део можемо означити засебном студијом унутар шире синтезе јер први пут интегрално и контекстуално сагледава опус Нушићевих малих сцена или шалјивих једночинки. Овај део Нушићевог опуса је сагледан кроз формалне (ком-

позиционе) поступке и то у релацији према Нушићевом опусу и према традицији једночински у светској књижевности. Аутор монографије је указао и на прожимања малих сцена са Нушићевим великим комедијама (*Аналфабетџе са Народним њослаником и Сумњивим лицем*, и сл.), указујући на функције таквих (унутрашњих) интертекстуалних релација. Комедиографски опус је изнова, и у ширем контексту (овога пута, у контексту књижевног рода) сагледан у одељку „Драме” (116–151). Даље је продубљен проблем жанровског преплитања и жанровске „недељивости” Нушићевих комедија у односу на познат и прихваћен жанровски систем. Нарочита пажња, опет са аспекта жанровске специфичности, посвећена је Нушићевим историјским драмама.

Карактер студије у широј монографској целини има и одељак посвећен Нушићевој лирици. Максимовићеви увиди у поетичка обележја Нушићеве лирике засновани су на тумачењу најмање педесет песама овог ствараоца – од почетни(чки)х до оних расутих по часописима. Песме су тумачене са формалног и тематско-мотивског аспекта, а у естетској сразмери са осталим Нушићевим опусом.

У одељку о хумористичко-сатиричној причи тумачен је опсежан део Нушићевог опуса, али је и додатно продубљена анализа његових хумористичких поступака. Максимовић издваја прву најзначајнију Нушићеву хумористичку приповетку (*Кикадонска њосла*, 1891) и прати даљи развој овог жанра у Нушићевом опусу. Као најзаступљенију подврсту, Максимовић издваја Нушићеве приче у којима је фабуларно-сижејни ток заснован на проширивању шаљивог предлошка (најчешће из живота чиновника, 169. стр.). У овом делу разматрани су и могући утицаји на Нушићеву приповетку (попут Чеховљевих, у погледу грађења заплета). Такође, аутор мапира и елементе алегорично-сатиричне фантастике у Нушићевом приповедном делу, разматрајући их у релацији са мајстором овог поступка, Радојем Домановићем. Засебан део посвећен је Нушићевом хумористичком фељтону „Бен Акиба”, односно његовој тематици и генези друштвено-политичких и (у најширем смислу) просветних идеја. Такође, посебна пажња је посвећена *Лисџићима из њожаревачкој зајвору, Ауџиодџиографији и Пријовџикама једној кџилару* као (у ширем значењу) документарној равни и смерницама за откривање мотивационих фактора укупног Нушићевог дела. *Књижевни свијет Бранислава Нушића* доноси и слику источњачких прича у опусу овог аутора. *Рамазанске вечери* су целовито сагледане не само у смислу опсега, већ и у погледу њихових жанровских карактеристика, приповедног поступка и обликовања ликова, али и из угла савремених културолошких проучавања (превасходно имаголошких). Истичемо значај Максимовићевог типолошког и функционалног разматрања Нушићевих описа у *Рамазанским вечерима*, и њиховог издвајања као једног од естетски најуспелијих слојева Нушићевих приповедака. Такође, Максимовић је овим сегментом допринео и поетици објективног приповедача, уједно доминантног приповедача *Рамазанских вечери*.

У потоњим поглављима монографије разматрају се Нушићева дела у којима „непосредније долази до укрштања књижевности и стварности, те преплитања личног и колективног страдања” (292); због репрезентативности у овом смислу, и значаја, засебно поглавље посвећено је делу *Девџиџио џејнаџџија* (1921). Наведено дело се сагледава као „упечатљиво свједочење трагедије српског народа”, чиме се

изнова указује на аспект „фикције као сведочанства” као одлике прозе ратног и међуратног периода и као подједнако инспиративног постулата савремене наратологије. Надаље, однос фактографског и фикцијског разматра се кроз Нушићев доживљај Београда у сећањима, цртицама и записима, чиме се улази у поље савремених теорија хронотопа које теже ка *доживљајности* као важном елементу документарности. Нису изостављени ни Нушићеви путописи (*Крај обала Охридскога језера; Косово, ојис земље и народа*), као ни мање познати и ситни списи (расправе, дописи, писма) који доприносе и животности Нушићеве личности која се представља овом монографијом, и животворности самог Нушићевог дела, у животу утемељеног. „Издање са сликама” – *Косово, ојис земље и народа* је методолошка слика у слици целе монографије, и водич ка остварењу њених функција, ка којима је Нушић усмеравао читаоца не само путописима – етнографским, етнологским, историјским, документарним, културолошким, а незаобилазно – уметничким вредностима. Ово поглавље, а тиме и монографија у целини, завршава се ауторовим рефлексијама о просветитељским улогама Нушићевих дела, препознатљивих и у његовом, и у сваком потоњем времену.

Књижевна студија *Домановићев смијех* (Ниш: Ревнитељ, 2024) проф. др Горана Максимовића тематско-методолошки кореспондира са претходном научном монографијом. У једном од претходних одељака овог текста назначили смо и дијалогску релацију нушићевске и домановићевске поетике кроз призму алегорично-сатиричних поступака, о којој је опширније писано у средишњем и најопсежнијем поглављу монографије *Књижевни свијет Бранислава Нушића*. Као и претходно разматрана, монографија о Домановићевом делу резултат је опсежних и дугогодишњих истраживања проф. др Горана Максимовића, која сежу и даље од магистарског рада о Нушићу; она су потврда да је примарно и најпостојаније интересовање Горана Максимовића везано за стваралачки процес аутора које разматра, а унутар овога, за ефекат хумора и поступке у делу који га омогућавају. Такође, и ово издање је проширено новим увидима о делу Радоја Домановића (као у огледу „Судбина сатиричара”), разматрањима о уређивању, сарадничком и ауторском раду у листу *Ситрадија*, као и селективном библиографијом посебних издања Домановићевог дела у периоду 1908–2024. Претходно издање овог дела (2000. године) је већ четврт века присутно у научној јавности, академској и студентској заједници, а путем књижевних програма, као у случају претходне монографије о Нушићу, егзистира и у широј заједници реципијената. Напослетку истичемо да је ова монографија објављена у повечерје јубилеја – 150 година од рођења Радоја Домановића.

Монографија *Домановићев смијех* је употпуњена индексом који садржи више од две стотине поетичких или методолошко-компаративистичких појмова јер је Домановићево дело у овој монографији сагледано и кроз ужа, и шира интертекстуална прожимања са Сервантесовим, Шекспировим, Љермонтовљевим, Брехтовим и другим опусом светски познатих и признатих аутора који вешто, алегорично умрежено и сатирично продубљено осликавају своју и свачију савременост. Интегрални део монографије је и поговор уредника Милоја Дончића којим је изнова указано на значај Максимовићевих тумачења Домановићевог приповедног света и наративних поступака.

Говорећи о судбини сатиричара, Максимовић истиче Домановићеву уроњеност у традицију и сразмерно узрастање (ње), чиме је створен предуслов трајности и истрајности Домановићевог дела. Професор Максимовић из тумачења свеколиких домановићевских поступака издваја његов јединствен тип „алегорично-сатиричних и гротескно-фантастичних прича до тада непознат у српској уметничкој прози” (12), који је и самог Домановића (у контексту светске књижевности) „сврстао у ред великих мајстора сатиричне литературе уопште” (12). Након што наредним поглављем хронолошки представи рад и творачки развој Радоја Домановића, аутор монографије се усредсређује на „озбиљног Домановића”, односно на зrelu фазу његовог књижевног рада. Такође, аутор подједнако разматра и „несатирични” опус Домановићевих приповедака, које су настајале и пре, и напореда са сатиричним причама, и након њих; овај корпус се сагледава типолошки кроз маловарошке приче, сеоске приче, приче-панораме и оне са портретисањем јунака као доминантним обележјем, а све у функцији потврде Домановићеве јединствености и доследности аргусовском проматрању у књижевној шароликости.

Средишњи део монографије о стваралаштву Радоја Домановића посвећен је смеху као суштинском елементу наративног света овог приповедача и примарном ефекту његових творачких поступака. Нарочита пажња је посвећена не само најзаступљенијим, већ и најсврсисходнијим домановићевским поступцима комичног преувеличавања и комичне инверзије, као и фигурама пренесеног значења (алузији, алегорији, иронији, еуфемизму, персифлажи, сарказму, парадоксу, пародији и др.) којима се ефекат смеха најбоље постиже у Домановићевом делу (стр. 37–45). На трагу спецификаума Домановићевих поступака, аутор монографије разматра поетичке одлике домановићевске хумористичке приче, од којих је најзначајније „проширивање шаљивог предлошка из прототипске стварности у функцији комичне карактеризације [...], са имплицитном комедиографском тродјелном композицијом, [...] те са препознатљивим елементима реторичке структуре новелистичке форме”(45). Предмет засебног разматрања су и (под)жанр анегдотско-сатиричне, гротескно-фантастичке, алегорично-сатиричне и пародично-сатиричне приче. Поред комичких поступака на плану шире композиције Домановићевих прича, проф. др Горан Максимовић тумачи и пишчеве поступке обликовања (најчешће) колективног јунака (типизацију), карикатурални поступак у обликовању јунаковог психолошког и физичког портрета, као и филозофско-рефлексивни слој дела. На последњим страницама одељка о алегорично-сатиричној причи ближе се говори о Домановићевим књижевним узорима у националној књижевности (Јанку Веселиновићу и др.). У завршном делу монографије употпуњује се слика о личности Радоја Домановића, овога пута кроз његов ангажман у новинарству (кроз „Узгреднице”) и кроз деловање листом *Сйрадија*. У закључним разматрањима Домановићевог дела у поглављу симболичког наслова „Сатиричко огледало”, аутор монографије закључује да је „Домановићев смијех [...] успио да успостави повратну комуникацију са стварношћу из које је црпио умјетничка искуства и да допринесе обликовању и модификовању јавног живота” (156–157).

На основу досадашњих увида о методологији две Максимовићеве синтезе – о Нушићу и Домановићу, делом насталих проматрањем њихове вишегодишње кон-

тинуиране дисеминације у најширим круговима читалаца од *оїледних* заметака до протејских студија, можемо истаћи да је реч о чврстим зиданицама далекосежног видика, отпорних на валове времена и мена, попут самих Нушићевих и Домановићевих дела.

Мирјана Д. Бојанић Ћирковић⁵

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за србистику

<https://orcid.org/0000-0002-5346-2503>

⁵ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs